

21. INGEN VEI UTENOM

Axel Mjærum¹ og Christian Løchsen Rødsrud¹

Det er bare 14 km mellom de nåværende kommunesentrene i Løten og Elverum. Kulturhistorisk sett er det likevel en lang vei mellom områdene og store forskjeller i bruken opp gjennom forhistorisk tid. Denne publikasjonen har hatt som siktemål å presentere nytt fremgravd kildemateriale, understøttet av tidligere studier og innkomne metallfunn fra de siste årene. I materialet trer forskjellene mellom bygdene svært godt frem, både på mikroplan knyttet til funnene på de enkelte lokalitetene (kapittel 3, 5, 7, 10, 12, 14, 15 og 17) og slik det er synliggjort i de overgripende diskusjonene (kapittel 2, 4, 6, 8, 9, 13, 16 og 18). Den nye kunnskapen har i mange tilfeller tydeliggjort skillene. De fremstår nå klart i perioden hvor vi har best empirisk belegg (ca. 500 f.Kr.–800 e.Kr.), og hvor kildekategorier slik som gravminner (kapittel 2–4) og bosetningsspor (kapittel 2, 7 og 9) er direkte sammenlignbare i de to områdene. Samtidig ligger det som et grunnpremiss i hele arbeidet at jernaldersamfunnene i Løten og Elverum ikke kan forstås uten å vektlegge interaksjonen mellom øst og vest. Det er nemlig nettopp de lange linjene (*la longue durée*, Braudel 2009 [1958]:179), skapt av natur- og kulturgrenser, og krysset av ferdselsveier, som har formet grensetraktene mellom Hedmarken og taigaen, fra steinalder til igangsetting av 2000-tallets riksveiutbygging (se figur 21.1).

21.1 UTVIKLINGEN I TO REGIONER

21.1.1 De lange linjene i Elverum og i Østerdalen

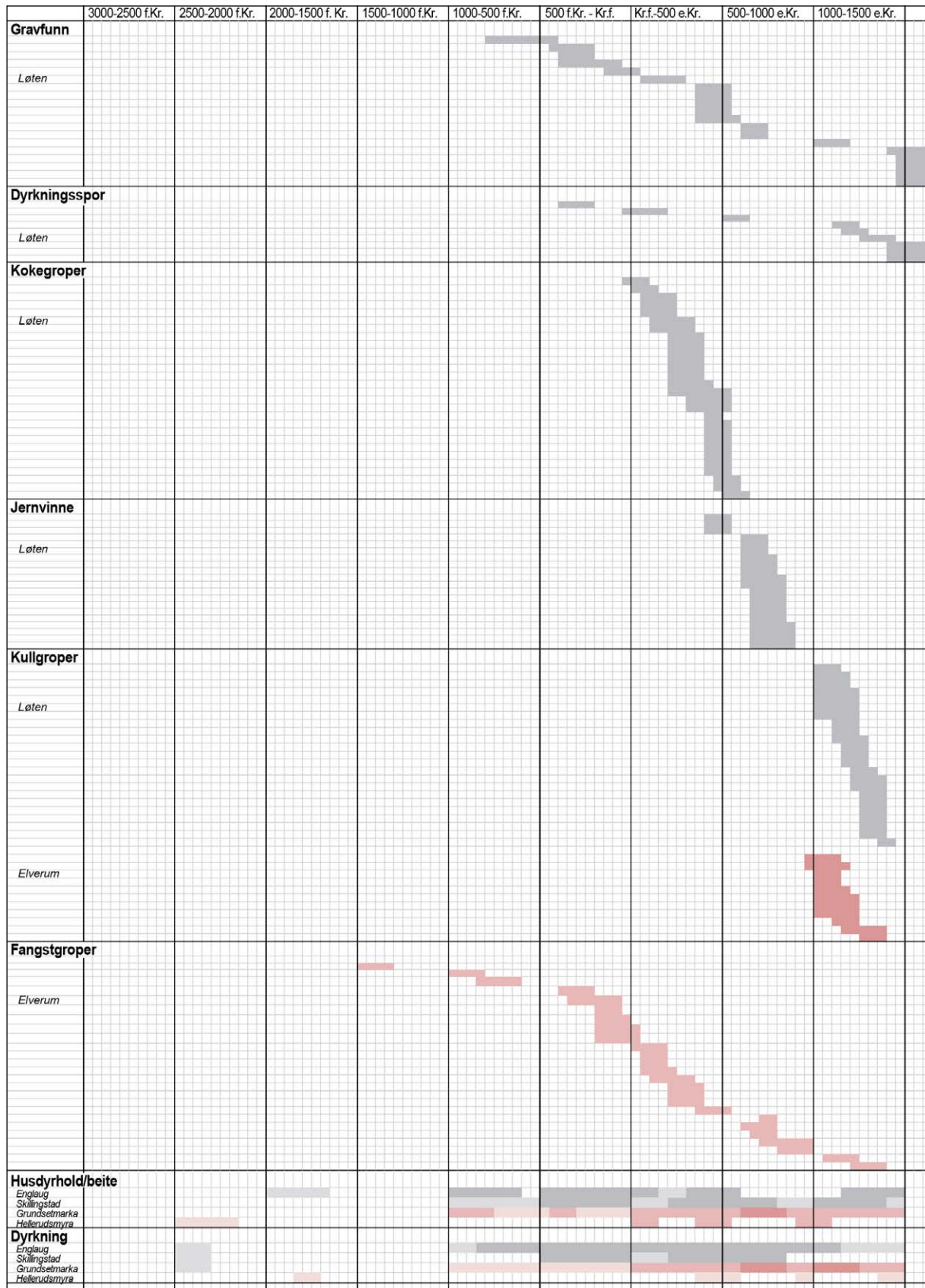
Undersøkelsene av fangstgropene i Grundsetmarka synliggjør utmarkas betydning i Østerdalen helt tilbake i yngre steinalder. Slik sett har undersøkelsene frembrakt helt ny kunnskap om viljen til å investere, opprette og vedlikeholde faste fangstsystemer i dalføret (kapittel 17 og 18). Den omfattende fangsten kan ikke sees isolert. Et betydelig antall funn av importgjenstander har fremkommet som løsfunn i nåværende åkermark og på boplassene langs Glomma og de mindre vassdragene i søndre Østerdalen, noe som vitner om

en betydelig kontakt med jordbrukssamfunn i sør og vest (kapittel 2, 3 og 19). Gravfunnene (kapittel 3), kokegropene (kapittel 7), dyrkingssporene (kapittel 5), metallgjenstandene og andre kilder (kapittel 2) viser imidlertid at de mest sentrale delene av Østerdalen først ble transformert til et område med omfattende åkerdrift mot slutten av eldre jernalder (se figur 21.1). Denne introduksjonen av et jordbrukssamfunn med tun og permanente, gjødslede åkre skjer imidlertid samtidig som elgfangsten forsetter. Med gårdsetableringen ser man også en tiltagende jernproduksjon i Østerdalen (kapittel 12 og 13), slik det også har blitt dokumentert på svensk side av grensen (Pedersen & Widgren 1998:322–323). Samtidig er det tydelig at jernet blir foredlet i dalføret gjennom smiing (kapittel 12, 13 og 15). Denne utmarksbruken peker fremover i tid, mot middelalderen, hvor jernet blir et sentralt økonomisk fundament der eksportrutene over Løten til Hamar får en fremtredende rolle (se kapittel 2 og Rundberget 2017). I middelalderen synliggjøres konsekvensene av denne maktoppbyggingen mest eksplisitt gjennom tyngdepunktet av kuldateringer til det 11. og 12. århundre i Elverumstraktene (kapittel 15), mens tallrike jernproduksjonsanlegg er gravd ut nordover i Østerdalen.

21.1.2 De lange linjene på Løten og på Hedmarken

På Hedmarken gir gravfunnene (kapittel 3), tallrike dyrkingsspor (kapittel 5 og 6), kokegroper (kapittel 7 og 8) og løsfunn gode holdepunkter for å fremholde førromersk jernalder som en tid med omfattende landbruksekspanjon, og derigjennom tydeliggjøres skillet til den utmarksbaserte ressursutnyttelsen i Østerdalen (jf. Amundsen 2011:279). Landbruksekspanjonen har etterlatt seg spor i form av både røyser dannet ved rydding av åkre, og ikke minst gravrøyser (kapittel 3). Selv om begge røysformer viser til menneskelig tilstedeværelse og påvirkning av omgivelsene kan det være vanskelig å skille enkle gravrøyser med funnfattig inventar fra rydningsrøyser, og denne gren-

¹ Kulturhistorisk museum, Universitet i Oslo.

Figur 21.1. Resultatene fra utgravningene i forbindelse med Rv.3/25-utbyggingen har frembrakt et bredt grunnlag for diskusjonen av den kulturhistoriske utviklingen i Hedmarken og Østerdalen. Diagrammet viser den kontrastfylte utviklingen mellom de to diskuterte områdene – Hedmarken (i gråtoner) og Østerdalen (i rødt). I tillegg er det lagt inn indikasjon på dyrkning og beite slik de er kjent fra fire ulike pollendiagrammer i regionen (Englaug og Skillingstad i Løten samt Grundsetmarka og Hellerudmyra i Elverum). Pollensøylen fra Skillingstad har en eldste datering til ca. 1500 f.Kr. og kan dermed ikke vise den lokale utviklingen forut for dette. Enkelte dateringer til eldre steinalder på Skillingstad og Gundsetmarka er utelatt fra figuren. Illustrasjon: Christian L. Rødsrud og Ingvild Tinglum Bøckman, KHM.

sedragningen har frem til nå vært et lite utforsket fenomen i innlands-Norge (kapittel 4).

I løpet av jernalderen bygger Løten, og da spesielt By-området, seg også opp som et lokalt maktsentrum, noe som ble muliggjort av gode jordbruksland og en sentral beliggenhet mellom Mjøsbygdene og utmarksresursene i øst. Særlig fra merovingertid og utover synes gjenstandsmaterialet, jernproduksjonen og bruken av symboler som fuglemotivet (assosiert med militært hierarki) å fortelle om en kraftig vekst i regionen (kapittel 2, 8 og 10). Samtidig som jordbruket utvikles, har befolkningen søkt seg videre innover i skogene der den lokale utmarksbruken videreføres, noe som i denne boken særlig illustreres med trevirket som hentes til gårdsnære jernvinneanlegg og til smier. På 1300-tallet ble også kull fra Løten en betydningsfull eksportvare og sendt til bispesetet Hamar (kapittel 16). Fangberget i Ringsaker bør trolig også forstås ut fra dette regionale perspektivet, med utgangspunkt i det ekspanderende sentralstedet på Hamar (kapittel 14).

21.2 INGEN VEI UTENOM

Det er følgelig mulig å skrive to parallelle historier om utnyttelsen av grenselandet, der Løten og Elverum representerer grenseområder og kontaktpunkter i hver sine regioner, og det er samspillet mellom utmark og innmark som former den virkelige lange historien. Disse lange linjene med jordbruk og utmarksbruk kan trekkes videre, gjennom middelalderen og frem til våre dager. Jordbruksproduksjonen i Glommedalføret (kapittel 2 og 6) og kullproduksjonen, elgfangsten og utmarksbeitene i det nåværende Løten (kapittel 2) synliggjør likevel at historien ikke er uten nyanser.

I dette perspektivet ligger også at forskjellene mellom bygdene har vært komplementære og at vei-forbindelsene mellom og gjennom de korte skogstrekningene over Midtskogen og forbi Rokosjøen har vært vesentlige for utviklingen av historien i regionen (se kart i kapittel 2, Barth 1969; Branch 2014). For den og de som skulle fraktes mellom Mjøsbygdene og Østerdalen, har det ikke vært noen vei utenom.

21.3 ABSTRACT: NO OTHER WAY

The exploitation of the borderland, where Løten and Elverum represent contact points for the interaction

between the agricultural areas Hedmarken and areas of dense forest in inland Norway, is the focus point of this book. The two districts have been complimenting each other throughout prehistory. However, the agricultural production in Glomma Valley (chapters 2 and 6) and the charcoal production, moose traps and pasture in today's Løten (chapter 2), make it clear that the story is not without nuances.

Being nodal points for travel, Løten and Elverum play a prominent role in historical development of the region. The road connections through Løten and Elverum via Midtskogen and Rokosjøen have been of particular importance. These roads were established in the Stone Age and are traceable through the Middle Ages and up to our day. There has simply been no way around.

21.4 LITTERATUR

Amundsen, Hilde Rigmor

2011 *Mot de store kulturtradisjonene.*

Endringsprosesser fra tidligneolitikum til førromersk jernalder mellom Mjøsa og Femunden. Upublisert doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, Oslo.

Barth, Fredrik

1969 *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference.* Universitetsforlaget, Oslo.

Branch, Nick

2014 *Environmental archaeology. Theoretical and practical approaches.* Key issues in environmental change. Oxford University Press, London, New York.

Braudel, Fernand

2009 [1958] *History and the Social Sciences. The Longue Durée. Review (Fernand Braudel Center)* 32(2):171–203.

Pedersen, Ellen Anne og Mats Widgren

1998 *Järnålder 500 f.Kr.–1000 e.Kr. I Jordbrukets första femtusen år 4000 f.Kr.–1000 e.Kr.*, redigert av Janken Myrdal, s. 239–459. Det svenska jordbrukets historia. Stiftelsen Natur och Kultur, Borås.

Rundberget, Bernt

2017 *Tales of the iron bloomery. Ironmaking in southeastern Norway. Foundation of statehood, c. AD 700–1300* Oversatt av John Hines. The northern world, vol. volume 76. Brill, Leiden.